

Москаленко Ю. В.

РИНОК ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості становлення та перспективи розвитку ринку факторингу в Україні, розкрито його поняття та функції. Досліджено особливості правового регулювання факторингової діяльності. Проаналізовано динаміку розвитку факторингу в Україні та запропоновано шляхи його подальшого розвитку.

Ключові слова: факторинг, ринок факторингу, факторингові операції, фінансові установи.

Для економіки України факторинг є порівняно новим явищем, проте факторингова діяльність з кожним роком привертає дедалі більшу увагу суб'єктів господарювання. Актуальність розвитку факторингових операцій зумовлена станом розрахунків і наявних боргових зобов'язань. Перевагами факторингових компаній є оперативність фінансування, а також співпраця із суб'єктами господарювання, від обслуговування яких відмовляються банки.

Вивченню різних аспектів факторингу присвячені праці зарубіжних і вітчизняних економістів та юристів. З-поміж зарубіжних учених, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії і практики факторингової діяльності, слід назвати Б. Гана, Р. Кемпбелла, Ж. Перара, П. Роуза, Ф. Селінджера, У. Томаса, М. Формана та ін. Серед вітчизняних науковців окремі аспекти факторингу вивчали О. Береславська, І. Бланк, Н. Внукова, В. Гриценко, О. Ляхова, М. Лаврик, М. Олексієнко, Ю. Скакальський, Є. Склеповий, Ю. Попов та ін. Проте системного комплексного дослідження інституту факторингу в Україні не проводилося. Через неоднозначне розуміння сутності факторингу й відсутність єдиної нормативно-правової бази, яка б регламентувала здійснення факторингових операцій, цей інститут кредитного ринку не набув поширення в Україні.

Факторинг – це одна з найдавніших форм торгового кредитування. Його окремі риси можна побачити в епоху правління царя Хаммурапі й у діяльності торговців Римської імперії.

Активно факторинг почав розвиватися у XIV ст. в Англії у зв'язку з розвитком текстильної промисловості. Наприкінці XIX ст. багато факторингових компаній виникло у США. Вони були агентами – “делькредере” – німецьких й англійських постачальників одягу та текстилю. Внаслідок значних відстаней між населеними пунктами в Америці та особливостей у законодавстві різних штатів “делькредере” надавали послуги місцевим виробникам. Вони гарантували оплату всіх товарів, однак як компенсацію ризику неплатежу стягували додаткову комісійну винагороду. В Європі факторинг набув розвитку в 50–60-х роках XX ст., коли підприємства почали активніше застосовувати розстрочення платежу під час постачання товарів контрагентам¹.

¹ Информационный портал factorings.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.factorings.ru/static/factoring_history.

Однак у сучасному вигляді факторинг сформувався лише на початку 90-х років ХХ ст. з появою перших факторингових компаній. Саме з цього часу факторингова індустрія почала розвиватися досить динамічно. Обсяг переуступленої дебіторської заборгованості у 1998 р. становив 456 млрд євро, а у 2003 р. – 760 млрд євро, тобто зріс більш як на 160 %. Сьогодні на ринку факторингу працюють близько 1000 компаній у Північній і Південній Америці, Європі, Азії, Австралії та Африці. Найбільшим ринком факторингових послуг є Європа (71 % факторингових операцій), Америка (14 %) й Азія (14 %). У 2003 р. за обсягами факторингових операцій перше місце посідала Великобританія (160 млрд євро), друге – Італія (132 млрд євро), потім – США (86 млрд євро). За темпами приросту лідерами були Австралія та Океанія (301,6 %) і Європа (84,9 %)².

У світовій практиці є дві моделі розвитку факторингових компаній: європейська й американська. Європейська модель передбачає створення потужних вузькоспеціалізованих факторингових компаній, які утворюються здебільшого великими банками і згодом від них відокремлюються. Так, наприклад, формувався ринок факторингових послуг Великобританії у 50-х роках ХХ ст. За американської моделі факторингові компанії формувалися приватними підприємцями без участі банків. Пізніше банки зацікавилися цим бізнесом і придбали деякі компанії, розширивши свій бізнес. Однак на ринку зберігається значна кількість порівняно невеликих факторингових гравців³.

Аналіз вітчизняного законодавства й тенденції розвитку свідчать, що український ринок факторингу розвивається за європейською моделлю, оскільки панівне становище на ньому належить банкам, певну частину факторингових операцій здійснюють компанії, підконтрольні банкам, і неістотний обсяг операцій проводять самостійні факторингові компанії.

В Україні факторингові операції почали застосовуватися у 90-ті роки ХХ ст. завдяки запозиченому світовому досвіду фінансової діяльності. Становлення ринку факторингу розпочалося ще в 1988 р., коли Промбудбанк СРСР уперше використав його на практиці. Порядок здійснення факторингових операцій регулювався листом Державного банку СРСР “Про порядок здійснення операцій надходження постачальником банківських прав отримання платежу згідно з платіжними вимогами за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги” від 12.12.1989⁴.

Після здобуття Україною незалежності, у 1992–1993 рр., факторинг упровадили банки “Інко”, “Слов’янський” та ін. Це було не випадково, адже склалися об’єктивні передумови – внаслідок розпаду СРСР як цілісної системи і виникнення нових держав на пострадянському просторі знизилась

² Информационный портал factorings.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.factorings.ru/static/factoring_history.

³ Пальчук О. І. Перспективи розвитку ринку факторингових послуг в Україні за умов фінансової кризи / О. І. Пальчук // Вісник СумДУ. Сер. “Економіка”. – 2010. – № 2. – С. 147.

⁴ Гриценко В. В. Факторинг як ефективний інструмент підтримки бізнесу / В. В. Гриценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2010_3/Gricenko.pdf.

платоспроможність суб'єктів господарювання, погіршився стан їхніх розрахунків, унаслідок чого почали зростати борги.

Фактично вітчизняний ринок факторингу розвивається лише з 2001 р. Першим став надавати такі послуги АКБ “Укрсоцбанк”. З часом технологію факторингу підтримав і запровадив АКБ “ТАС-Комерцбанк”, розпочавши активну експансію на ринок. Проте під час становлення цього ринку в Україні не було необхідної нормативної, теоретичної і практичної бази, підготовленого кадрового потенціалу, а технологія факторингу ґрунтувалася на розробках російських колег. Українські теоретики і практики створили нову технологію, внесли відповідні корективи, вдосконалили й спростили факторинговий цикл, і у 2004 р. відбулося “друге народження” факторингового бізнесу в банківських установах і корпораціях⁵. З 2006 р. факторингові операції почав проводити Укрексімбанк, однак переважно з власними клієнтами, які активно користувалися кредитними послугами, таким чином замінюючи кредит факторингом⁶.

Термін “факторинг” походить від англійського “посередник, агент”. Сучасний факторинг – це комплекс фінансових послуг, що надається клієнту компанією-фактором або банком в обмін на відступлення дебіторської заборгованості, який охоплює фінансування поставок продукції, страхування кредитних ризиків, роботу з дебіторською заборгованістю.

У факторинговій операції беруть участь три особи: фактор – покупець вимоги, початковий кредитор (клієнт) і боржник, який отримав від клієнта товари з відстроченням платежу. У процесі діяльності учасники факторингових відносин структурують ринок факторингу – сукупність відносин, у результаті яких формуються попит, пропозиція та ціна на факторингові послуги. Об'єктом факторингових відносин є факторингова продукція, вироблена факторинговими компаніями і банками.

Відповідно до п. “б” ч. 2 ст. 1 Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг операція вважається факторинговою, якщо фактор виконує принаймні дві з таких функцій: 1) фінансування постачальника, зокрема надання позики та здійснення авансових платежів; 2) ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості; 3) пред'явлення до сплати грошових вимог; 4) захист від несплат боржників⁷. Україна приєдналася до Конвенції у 2006 р., взявши за основу певні її положення для розроблення національного законодавства у цій сфері. Однак, як передає досвід, у національному законодавстві термін “факторинг” тлумачать дещо по-іншому, ніж прийнято у світовій практиці.

⁵ Шпаргало Г. Є. Факторингові операції в Україні: проблеми та перспективи / Г. Є. Шпаргало, Н. В. Наконечна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2009_640/31.pdf.

⁶ Гриценко М. П. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку факторингових послуг в Україні / М. П. Гриценко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. “Фінанси і кредит”. – 2010. – № 2. – С. 75–83.

⁷ Про приєднання України до Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг: закон України від 11.01.2006 № 3302-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 16. – Ст. 139.

Суперечливими є норми гл. 73 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), які регулюють факторингову діяльність. Відповідно до ст. 1077 ЦК України за договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату (у будь-який передбачений договором спосіб), а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника)⁸. Як зауважує Ю. Попов, перша умова означає, що за договором факторингу має надаватися позика або кредит. Друга умова неповна, оскільки не містить можливої підстави відступлення грошової вимоги. Таким чином, договір факторингу поєднує, по-перше, елементи договору позики або кредитного договору, по-друге – договору купівлі-продажу грошової вимоги або договору застави грошової вимоги⁹.

Не менш суперечливі й положення Господарського кодексу України (далі – ГК України). Згідно зі ст. 339 ГК України, факторингові операції є основними видами банківських операцій. Банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи (ч. 1 ст. 350 ГК України)¹⁰. Таким чином, норми ГК України тлумачать факторингові операції як банківське посередництво. Суперечливість визначення ч. 1 ст. 350 полягає в тому, що, з одного боку, вказівка на прийняття ризику виконання вимоги має означати договір купівлі-продажу вимоги, з другого – такий договір унеможлиблює факторинг на комісійних засадах¹¹.

Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 4 Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” факторинг є фінансовою послугою¹². Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України “Про банки і банківську діяльність” як кредитні в цій статті розглядаються операції придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги зі взяттям на себе ризику виконання таких вимог та приймання платежів (факторинг)¹³.

⁸ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

⁹ Попов Ю. Факторинг: законодавство України та світовий досвід / Ю. Попов // Правовий тиждень. – 2008. – № 3 (76). – С. 9–10.

¹⁰ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

¹¹ Попов Ю. Факторинг: законодавство України та світовий досвід / Ю. Попов // Правовий тиждень. – 2008. – № 3 (76). – С. 9–10.

¹² Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

¹³ Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

Згідно з розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України “Про віднесення операцій з фінансовими активами до фінансових послуг” від 03.04.2009 № 231, до факторингової послуги належить фінансова послуга, яка охоплює сукупність операцій з фінансовими активами: 1) фінансування клієнтів – суб’єктів господарювання, що уклали договір, з якого випливає право грошової вимоги; 2) набуття відступленого права грошової вимоги, у тому числі права вимоги, яке виникне в майбутньому, до боржників – суб’єктів господарювання за договором, на якому базується таке відступлення; 3) отримання плати за користування грошовими коштами, наданими у розпорядження клієнта, зокрема шляхом дисконтування суми боргу, розподілу процентів, винагороди, якщо інший спосіб оплати не передбачено договором, на якому базується відступлення.

Зміст факторингу розкривається через функції, які він виконує:

- 1) фінансування. У межах факторингу фінансування розв’язує для постачальника проблему дефіциту обігових коштів, водночас не збільшується його кредиторська заборгованість. Це особливо важливо для підприємств малого й середнього бізнесу, які не володіють достатніми обсягами фінансових і трудових ресурсів. Зокрема, такі мережі магазинів, як “Ашан”, “Метро”, “Фуршет”, працюють із численними постачальниками продукції за факторинговою схемою;
- 2) управління дебіторською заборгованістю. Факторинг позбавляє клієнта роботи з дебіторською заборгованістю, що дає змогу економити фінансові й трудові ресурси;
- 3) оцінювання платоспроможності покупців постачальника. Як доводить світовий досвід, у країнах із перехідною економікою факторингові компанії можуть виконувати функції бюро кредитних історій і рейтингових агентств, акумулюючи інформацію про фінансову дисципліну суб’єктів господарювання;
- 4) страхування ризиків, пов’язаних із постачанням продукції або відстроченням платежу.

Останніми роками в Україні спостерігається динамічний розвиток фінансових компаній, які мають право надавати факторингові послуги: у 2008 р. було створено 47 компаній, у 2009 р. – 64, у 2010 р. – 78, станом на 30 вересня 2011 р. – 99 компаній¹⁴. Разом із тим спеціалізованих факторингових компаній на вітчизняному кредитному ринку декілька: ТОВ “Арма Факторинг” (надає послуги з 2003 р., у 2005 р. визнана лідером із надання факторингових послуг серед небанківських фінансових установ України); ТОВ “АУЗ Факторинг” (діє з 2008 р., обсяги фінансування у 2011 р. становили 35,8 млн грн, з 2012 р. діяльність із надання факторингових послуг проводиться в межах нової юридичної особи ТОВ “Фінансова компанія “ФАКТОР ПЛЮС”); факторингова компанія “ФК Факторинг” (надає по-

¹⁴ Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 9 місяців 2011 року / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/fk___I_kv_2011.pdf.

слуги з 2006 р.); факторингова компанія “AV Group” (діє з 2008 р., наразі займає провідні позиції на вітчизняному ринку факторингу); фінансова компанія “ФК “Єврокомерц” (діє з 2007 р.); стрімко й динамічно розвивається компанія “Рітейл-Кепітал” тощо.

Основними чинниками, що стримують подальший розвиток факторингу в Україні, є насамперед відсутність прогресивного законодавства, установлених механізмів здійснення факторингових операцій, брак кваліфікованих працівників, а також висока вартість послуг і недостатня обізнаність суб'єктів господарювання у факторингу і його перевагах.

Підсумовуючи викладене, зробимо такі висновки.

По-перше, нормативно-правова база, яка регулює факторингові відносини в Україні, суперечлива, норми окремих нормативно-правових актів не узгоджуються між собою, у законодавстві немає однозначного трактування поняття “факторинг” і “факторингова послуга” (“факторингова операція”). З цією метою доцільно внести зміни до чинного законодавства в частині однозначного тлумачення сутності факторингу, визначивши зміст факторингової операції, її суб'єктного складу тощо.

По-друге, оскільки факторинг є порівняно новим явищем на вітчизняному кредитному ринку, одним із чинників, що стримує його розвиток, є брак кваліфікованих і досвідчених працівників. Наразі підготовка майбутніх спеціалістів має відбуватися з урахуванням загальноприйнятих у міжнародній практиці методів управління дебіторською заборгованістю. Крім того, на відміну від розвинутих країн світу, в Україні найбільшими операторами на ринку факторингу є не факторингові компанії, а банки, і про конкуренцію між цими фінансовими інститутами говорити зарано. За підсумками 2010 р. лідерами з надання послуг факторингу були: Укресімбанк, Укрсоцбанк, Сведбанк, Райффайзен Банк Аваль, Креді Агріколь Банк. На їхню частку припадало 87 % загального обсягу операцій (при цьому у найбільшого оператора – Укресімбанку – майже половина).

По-третє, не сприяє розвитку факторингу його висока вартість. Якщо у розвинутих країнах вона становить близько 1,5–2 % суми постачання, то на вітчизняному ринку комісія може перевищувати 5 %. Розмір плати визначається не лише у відсотках від вартості рахунків-фактур, а й через встановлення фіксованої суми. Зазвичай банки визначають вартість факторингу окремо за кожним договором. Плата за фінансування розраховується як відсоток від суми прав грошових вимог, які клієнт передає банку. Розмір плати також залежить від розміру фінансування та строку виконання зобов'язань дебіторами клієнта.

Таким чином, подальший розвиток факторингу в Україні є нагальною потребою, враховуючи зростаючий попит на його послуги з боку суб'єктів господарювання, які в процесі динамічного розвитку потребують систематичного беззаставного фінансування поставок із відстроченням платежу для забезпечення поточної діяльності, спрямованої на збільшення обсягів продажу.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013